

A DUNA-TISZA KÖZI HÁTSÁG TELEPÜLÉSFEJLŐDÉSE ÉS HATÁSAI A VÍZHÁZTARTÁSRA

Dr. Csatári Bálint és Csordás László*

I. BEVEZETŐ

Az emberi település színtere, kerete és eredménye is a teljes gazdasági-társadalmi átalakulásnak. A lakó-, termelő- és pihenőhelyek térbeli rendszereként megjelenő településeknek a Duna—Tisza közti hátság - éppen sajátos természeti környezete és történelmi fejlődése révén - mindig meglehetősen egyedi színteret jelentett. Viszonylag későn és ritkán népesült be, a török pusztítás, a kun etnikum késő nomád gazdálkodása, a későbbi betelepítések, a szőlő- és gyümölcskultúra kiteljesedése, illetve az ezzel párhuzamosan zajló nagy tanyai kirajzás mind olyan, *az Alföld más tájaitól*, de a még két határoló folyó partközeli sávjaitól is *eltérő gazdasági-társadalmi települési rendszert hozott létre*, amely csak hosszú folyamat eredményeként alakult át a mai formára. Így véleményünk szerint - bár tudjuk, hogy a településhálózat változásai viszonylag lassúak - az elmúlt négy évtizedben mégis olyan alapvető módosulások, beavatkozások történtek, amelyeknek a környezeti-ökológiai hatásai akár súlyosak is lehetnek. Ezekről szólunk tézisszerűen ebben a rövid tanulmányban.

2. A TELEPÜLÉSI SZFÉRÁK ÁTALAKULÁSÁRÓL ÁLTALÁBAN

A Duna—Tisza közti hátság településeinek természeti környezete viszonylag egységes volt. A ritka településhálózatú táj nagyméretű mezővárosai és óriásfalvai kivétel nélkül a térszínből ténylegesen kiemelkedő Kiskunsági homokhat peremét ülték meg. A Lajosmizse—Izsák—Soltvadkert—Kiskunhalas—Kiskunmajsa—Kiskunfélegyháza—Kecskemét települések által határolt hatszög belsejében zárt települések csak 1950 után alakultak ki. Addig a bérelt puszták rendszeréből, a korábbi kizárólag legeltető állattartással hasznosított területből, szórványtanyákból, illetve a mezővárosokból kiinduló, intenzív mezőgazdasággal hasznosított övezetekből álló tanyarendszer alakult ki és működött.

---

* Dr. Csatári Bálint igazgató és Csordás László tud. munkatárs, MTA Regionális Kutatások Központja Alföldi Tudományos Intézete, Kecskemét.

Ez a településforma környezetharát volt. Állattartása lehetővé tette a szerves-trágya-utánpótlást, a vegyes szőlő- gyümölcsös kertek megkötötték a futóhomokot, szerény volt a vízfogyasztásuk is: térben pedig mindez természetesen diszperz módon jelentkezett. A mezővárosok nagyobb népességkoncentrációját mintegy ellensúlyozta ez a szórványszerű települési forma, s a városok nagy területén is jellemző volt az erdők és a füves, pusztás részek szabálytalan váltakozása. Igen érdekes, hogy az 1945-ben végrehajtott földosztás után is több ezer tanya létesült a térségben. A tanyák, a telepített falvak és az urbanizációs szintjüket tekintve alacsony színvonalú városok jellemezték területünket negyven évvel ezelőtt. A települések gazdasági szférája azóta lényegesen elemeiben alakult át.

Témánk szempontjából elsődlegesen fontos a mezőgazdaság kollektivizálása, amely nemcsak az üzemforma megváltozását hozta, hanem az egész korábbi települési és földhasználati rendszer gyökeres átalakulását is. A nagyüzemi táblásítások, a nagy számban kialakított üzemi központok együtt jártak a korábbi tanya-rendszer felhomlásával, a népesség és a termelés térbeli koncentrációjával. Igen jelentős volt - részben a nagyüzemi szántóföldi termelés ellehetetlenülése miatt - az erdősítés is, amely feltehetően befolyásolhatta az egész terület természeti környezetének belső egyensúlyát. Ezt a folyamatot fölerősítette a szocialista iparosítás két - a települések átalakulására és környezeti igénybevételére erősen ható - hulláma, a városokba települő nagyipar, majd a falvakban megjelenő mezőgazdasági kiegészítő ipari tevékenységek, a melléüzemágak megjelenése. Ezek koncentrált vízfogyasztóként is számításba veendőek. A települések szempontjából azonban az alapvető változást a harmadik, a műszaki infrastruktúrális szférában lejátszódott koncentrációs folyamatok okozták.

Az 1950-55 között kijelölt tanyaközségek fokozatosan gyorsuló ütemben épültek ki. Számuk a vizsgált terület három megyéjében 47. Ez a változás több mint negyedmillió ember migrációját is jelentette a térség tanyás falvaiban. Rajtuk kívül mintegy százezer fő a városokban elindult tömeges lakásépítkezés révén lakótelepekre költözött.

Általában rögzíthető tehát, hogy a vizsgált térség településeinek mindhárom szférája - a környezeti, a gazdálkodási és a műszaki infrastruktúrális - olyan hatalmas változásokon ment át az elmúlt negyven év során, amely direkt vagy indirekt formában összefüggést mutathat a talajvízviszonyok krónikus változásaival.

3. A TÉRSÉG TELEPÜLÉSFEJLŐDÉSÉNEK KONKRÉT PROBLÉMÁI

Az urbanizáció-általános folyamata, térben és időben szakaszosan zajlott le, koncentrációs és dekoncentrációs hullámok követték egymást. Az általános "megkészttség" miatt ezek a folyamatok esetenként igen gyors lefutásúak voltak, így hatásaik is nagyobbak lehetnek egy lassú, evolutívabb változáshoz viszonyítva.

Az urbanizáció nagy, koncentrációs hulláma Szegédre és Kecskemétre jellemző elsősorban. Mindkét, a korábbi tanya-rendszerétől elválasztott (megfosztott) tele-

pülés népességszáma lényegében megkétszereződött az elmúlt negyven év során. Csak becsülni lehet, hogy e két - magyar viszonyokat tekintve tekintélyes méretű - urbánus góc vízfogyasztása, a fejlődésüket részben kiváltó telepített ipar révén is, még magasabb lehet, mint a lakosság növekedése.

A második városiasodási hullám a 70-es évek végén a középvárosokat érintette, amelyekhez, különösen a nyolcvanas évtized végére, csatlakoztak a kisvárosok is. A Duna—Tisza közén a városi népesség aránya 1990 elején már eléri az országos átlagot.

E folyamat a városi települések belső szerkezetében is nagy átalakulást eredményezett. A két nagyvároson kívül a kisebb városokban is jelentős lakótelep-építések voltak, illetve a nyolcvanas évtized végefelé megjelentek a szuburbán jellegű kertvárosi részek is. Ezek különösen Kecskemét határában jelentettek - a vízháztartásra is hatással levő - térbeli növekedést. Több, mint tíz zárt település található a városközponttól távolabb, s mintegy önálló települési mag éli a maga életét. Szegeden a városkörnyéki falvak hecsatolása miatt másképp alakult ez a helyzet. Mindkét nagyváros közvetlen közelében hatalmas hobbykert övezetek is kialakultak. Ezek a részben spontán nőtt, rekreációs és termelő funkciókat is ellátó kertségek, zártkertek, óriási vízfogyasztókká léptek elő, s térben koncentráltan hathatnak a talajvízszint csökkenésére. A városi átlagpolgárok vízfogyasztása tehát kettős: a kommunális víz mellett jelentős a talajvízfogyasztás is.

Kisebbségi mértékben, de a középvárosokban (Kiskunfélegyháza, Kiskunhalas, Baja) is hasonló folyamatok játszódtak le. *Még nagyobb volt azonban a falvak átalakulása.* A már említett tanyaközségek főleg a 60-as évtized vége óta teljesen új településeként jelentek meg a korábban csak tanyaszórványokkal lakott térben. 1950-1990 között a korábban tanyás szórványterületeken közel 50.000 (!) új falusi lakás épült. A nagyközségek a városokhoz hasonló térbeli növekedést mutatnak, a volt külső peremükön az új házsorok ugyanúgy övezik azokat, mint a nagyvárosokat a lakótelepek. Csak feltételezni lehet tehát mekkora víztömeget használtak fel, illetve azt, hogy a térben növekvő óriástelepülések mennyiben változtatták meg a talajvíz természetes mozgását, a közismerten egyre szélesebbre nyíló közműlólóval együtt.

A volt nagyközségek és zárt települések mellett a tipikus (1950-55 között alapított) tanyaközségek a 60-as évtized végén öltönnék zártnak tekinthető, szabályos utcahálózattal településformát. Ezeknek további két dekoncentrációs település-folyamata érdemel még figyelmet. Az egyik a nagyüzemek révén a 70-es évtized elején létrehozott ún. "üzemi készenléti lakótelepek" valóságos aprófaluvá válása, a térségek közigazgatási határán belül keletkező szabályos új települések kiépülése (számuk Felsőlajostól Bodoglárig mintegy félszázra tehető), a másik a tanyák ideiglenes gazdálkodó vagy üdülőhellyé válása. Mindkét folyamat a vízfogyasztás jelentős növekedését válthatta ki, térben szintén koncentráltabban, mint a negyven évvel ezelőtti tipikus szórványok.

Sajátos kistérségi településformáló folyamatként értékelhető az *üdülőtelep* lélek megjelenése. A belső Kiskunságban a tanyákat vásárolták fel második otthon-

nak, míg a peremterületeken valóságos üdülőfaluk keletkeztek (Lakitelek-Tőserdő, Tisza-kécske-Kerekdomb, Soltvadkert-Büdöstő, Kiskunmajsa-Üdülőfalu, Kunfehértó). A Tanácsi Költségvetési Elszámoló Hivatal nyilvántartásában 1989-ben, mintegy 6000 üdülőnek minősített telek szerepelt. Ezeket együttvéve a mintegy 30 000 hobbi-kerttel, megállapítható, hogy tavasztól őszig legalább 100-150 ezer ember jelenik meg a térségben potenciálisan többlet fogyasztóként.

A *hobby-kertekben* elhelyezett talajvízkutakról ugyan nincs pontos felmérés, de szinte bizonyos, hogy ahol művelt kiskertet találunk, ott gyakran egymástól 25-30 méterre 15-35 méter mély csökhutak csapolják igen nagy mennyiségű öntözővízzel a felső talajvízréteget. Tekintve, hogy e víz nagy része elpárolog, a hiány - különösen száraz évek után - eléggé nyilvánvaló.

Kecskemét környéki tanyasoros kérdőíves felmérésünkből az is jól látható, hogy a tartósan lakott tanyák nagy része hidroforos berendezéssel, nagyobb mélységből nyeri a háztartási és ivóvizet, s ma már szinte a tanyákon is általánossá vált a fürdőszobás korszerűsítés, legalábbis a városok környékén.

4. ÖSSZEGZÉS

E rövid tanulmány rávilágított arra, hogy:

- az urbanizáció és a korábbi tradicionális tanyai településforma megszűnése egyszerűen játszódott le, így vizsgált térségünk településhálózata alapvetően átalakult,
- a jelentős népességvándorlás, a városok növekedése, a falvak átalakulása és az új, csoportos falusi települések létrejötte jelentősen hatottak — térségi méretekben is — a víz természetes körforgására,
- az életszínvonal romlásával, a második gazdaság indokoltnál nagyobb és gyorsabb növekedésével, a háztáji gazdaságok beszorultak a faluhoz, illetve hobbi-kertekként jelentős területekre szóródtak szét, befolyásolva, mintegy térben megkettőzve az emberek vízfogyasztását.

Vizsgált térségünk "elsivatagosodási jelenségei" a vázoltak alapján erős összefüggést mutatnak a településhálózat vázolt és mindenképpen lényegi átalakulásával. A gazdálkodásváltás nyomán a közeljövőben növekedhet a területet, a mezőgazdálkodás céljából aktívabban igénybevevők köre, ami fokozhatja a vízkivételt.